

دانشگاه سیستان و بلوچستان
درس ارزیابی و ارزشیابی فرش
عنوان : ارزیابی و ارزشیابی فرش قشقایی
مدرس : استاد رضایی
دانشجو: محبوبه پرویزپور

مقدمه

امروزه فرش دستباف در ایران و ادبیات ما با عنوان دوسویه هنر- صنعت شناخته می‌شود. عنوانی که با توجه به گسترش بازارهای فرش دستباف از دوره‌های گذشته تا کنون، سمت و سوی صنعتی و تجاری آن پررنگ تر شده و کم کم فرش دستباف را به کالایی با جنبه‌های خاص سود آوری تبدیل کرده است. با این حال اگرچه ارزش‌های هنری فرش دستباف در دوره‌های مختلف نوسان داشته اما همواره حضور همین ارزش‌ها بوده و هست که فرش دستباف ایران را در برابر رقبا و مخاطبان آن در سراسر دنیا یکه تاز کرده و در صورت غلبه نگاه مکانیکی و صنعتی، این کیفیت‌ها و ارزش‌های هنری با مخاطرات جدی رو به رو خواهد شد. از این رو لازم است به نقد و ارزشیابی هنری فرش دستباف توجه فزاینده ای شود. و در این مطالب به ارزیابی و ارزشیابی فرش قشقایی می‌پردازیم تا درمورد آن اطلاعاتی بدست آوریم.

معرفی فرش یا قالی قشقایی
قالی بافی جزو مهم‌ترین صنایع دستی مردمان ایل قشقایی به حساب می‌آید و قالی‌های بافته شده توسط قشقایی‌ها را نیز قالی یا فرش قشقایی می‌نامیم. بافت فرش قشقایی در ابتدا تنها برای استفاده شخصی خود عشایر قشقایی صورت می‌گرفت. ولی به مرور زمان و با افزایش محبوبیت این فرش در میان سایر مردم بافت فرش به‌عنوان پیشه و منبع درآمدی برای زنان عشایر قشقایی تلقی می‌شود..

مشخصات فرش قشقایی

تار و پود فرش قشقایی

این موضوع که پرورش دام از پیشه‌های اصلی عشایر است، امری کاملاً واضح و روشن برای همگان است. بنابراین بدیهی است که عشایر قشقایی برای تار و پود فرش و قالیچه‌های قشقایی اغلب از نخ‌ها و خامه‌های پشمی دستریس استفاده کنند. در بیشتر نمونه‌های شهری و روستایی فرش قشقایی به سبب کمیاب بودن پشم در آن نواحی یا تمایل به ظرافت هرچه بیشتر فرش، معمولاً از نخ‌های پنبه‌ای یا ابریشمی در تار و پود و نیز بافت فرش و قالیچه قشقایی استفاده می‌کنند.

شیوه رنگرزی فرش قشقایی

رنگرزی نخ‌ها یا خامه‌های مورد استفاده در فرش‌های قشقایی به‌ویژه در میان ایلات قشقایی عموماً به‌شیوه سنتی انجام می‌گیرد. در نواحی مختلف استان فارس برای رنگرزی فرش‌های قشقایی اغلب از رنگ‌های طبیعی و گیاهی استفاده می‌کنند و استفاده از رنگ‌های مصنوعی به‌ندرت دیده می‌شود. اگرچه استفاده از رنگ‌های طبیعی در مقایسه با رنگ‌های شیمیایی مستلزم هزینه‌های بیشتری است ولی رنگ‌های طبیعی دارای مزایای ارزنده‌ای از قبیل شفافیت، ماندگاری زیاد، مقاومت و پایداری در برابر نور و آب و... هستند.

نحوه رنگ‌بندی فرش قشقایی

در رنگ‌بندی فرش‌های قشقایی قدیمی تعداد رنگ‌های متمایز از هم، حتی به بیش از هشت رنگ هم نمی‌رسید (سال‌های پیش از اواخر صده دوازدهم)، درحالی که در قرن معاصر تعداد رنگ‌های متمایز استفاده شده در قالی به چهارده رنگ نیز می‌رسد. رنگ‌های آبی (آبی تیره یا سرمه‌ای)، سفید یا کرم، قهوه‌ای و به‌ویژه رنگ قرمز تند از مهم‌ترین رنگ‌هایی هستند که در بیشتر قالی‌های قشقایی مورد استفاده قرار می‌گیرند.

دار قالی فرش قشقایی

عموم مردم عشایر برای بافت قالی به جای دارهای قالی عمودی (دارهای ایستاده) از دارهای قالی افقی (دارهای خوابیده یا زمینی) استفاده می‌کنند. دارهای افقی بسیار مناسب شرایط زندگی عشایر است، چرا که دارهای افقی مشکل جای‌گیری خاصی در داخل چادرهای عشایر ایجاد نمی‌کنند و در هنگام کوچ عشایر نیز جابه‌جایی سهل و آسانی دارند. در نواحی روستایی استان فارس نیز معمولاً از دارهای افقی برای قالی‌بافی استفاده می‌کنند ولی از دارهای عمودی برای رنگ‌ها نیز قابل استفاده هستند.

نقشه فرش قشقایی

یکی از نکات حیرت انگیز و قابل توجه در مورد فرش و قالیچه‌های قشقایی این است که بافندگان اغلب از روش ذهنی بافی در بافت قالی بهره می‌گرفته‌اند. به عبارت ساده‌تر یعنی این‌که زنان عشایری برای بافت قالی‌های قشقایی به جای استفاده از نقشه‌قالی، از طرح‌ها و نقوش رایج محلی و سنتی به شکل تغییر یافته‌تر (با توجه به علایق و مهارت هر شخص) استفاده می‌کردند.

اگرچه امروزه نیز اغلب فرش‌هایی که توسط عشایر تولید می‌شوند به روش ذهنی بافی و از روی آموخته‌ها و علایق خود بافنده فرش بافته می‌شوند، ولی با توجه به تولید فرش و قالیچه قشقایی توسط برخی روستاییان و شهرنشینان و نیز تجارت این کالای باارزش امروزه بیشتر قالی‌های قشقایی از روی نقشه‌قالی بافته می‌شوند.

بررسی نقش های قالی قشقایی

نقش های رایج و متداول قالی قشقایی را دست کم در سه قرن اخیر را باید به دو گروه اصلی و متمایز تقسیم کرد.

گروه نخست طرح ها و نقش و نگارهای سنتی عشایری است که کمتر دستخوش فرسایش زمان شده اند و با تغییرات اندک از سال ها پیش به یک شیوه بافته شده است. خصوصیت بارز این طرح ها و نقشمایه ها حالت هندسی نگاره ها و ذهنی بافی است و نیز پیروی نکردن از یک الگوی معین و نداشتن نظم خاص و اجتناب از قرینه سازی به جز در طراحی ترنج ها و حاشیه ها.

این شیوه نقشپردازی را که اساس آن ترکیب و درهم ریختن نگاره های گوناگون و پراکنده است، سبک «اشکالی» می گویند البته اصطلاح رایج بازار فرش «مختلف» و غلط مشهور «اشکالاتی» است. بیشتر بافندگان طایفه شش بلوکی، بویژه تیره های هیبت لو، عرب چرپانلو، طایفه های رحیم لو، صفی خانی و نیز شکرلو و خنگشت از این سبک پیروی می کنند.

نقشهای اصیل و کهن قشقایی و لری و سایر بافندگان فارس در بافته های این گروه حفظ شده و در این دستبافته ها است که رگه هایی از پیوند قشقایی و قفقاز و دیگر حوزه های بافندگی ترکی می توان یافت.

گروه دوم طرح‌ها و نقش‌های منظم پیوسته و منسجم و متقارن است که بیشترشان منشاء عشایری و روستایی ندارد و طراحی آنها عمدتاً از فرش‌های شهری بافت و سایر هنرهای تمدن شهرنشینی، مانند پارچه و ترمه و قلمکار و کاشی، الهام گرفته شده منتهی به سبک و شیوه خاص بافندگان عشایری ساده شده و به اصطلاح «استیلزه» شده و شیوه گرفته است.

خصوصیت اصلی این گروه نظم خاص و یکپارچگی طرح و قرینه سازی و توازن است. در این شیوه نقشپردازی، بجای نگاره‌های لوزی و چهارگوش و شش گوش و هشت گوش و خط‌های راست و شکسته بیشتر از گل و گیاه و شاخ و برگ و خطوط گردان استفاده می‌شود، امکانات ذهنی بافی محدود و دامنه خیال‌پردازی تنگ است و بیشتر در قلمرو رنگ آمیزی است که قدرت تخیل و هنرنمایی بافنده جولان می‌کند.

نمونه کامل و تکامل یافته این شیوه منتظم نقش‌ناظم است که تلفیقی است از گل و گیاه و شاخ و برگ ساده شده شیوه بافنه همراه با نظم هندسی، برای بافتن این طرح، بافنده ناگزیر است که از یک نقشه دقیق پیروی کند و «نظم پراکندگی» یا «پراکندگی متوازن» و حالت متقارن شاخ و برگ‌ها و گل‌ها را رعایت کند. رایج‌ترین نقش‌های دیگر این گروه نقش «محرمات»، «ماهی درهم»، «بته‌ای»، «گیاهی» و «افشان» است.

البته نباید پنداشت که همه نمونه‌های متعلق به یک گروه با کاربرد یک نوع نقش و نگار بافته شده است. کما اینکه گروه «محرمات» بیش از ۱۰ شیوه متفاوت دارد و تنوع نگاره بته ای نیز کمتر از این تعداد نیست. هدف این گروه بندی صرفا متمایز ساختن شیوه طراحی است و بس.

بافندگان کشکولی و بولی و ایگرد و گاه چگنی و صفی خانی از پیروان مکتب طراحی و نقشپردازی منظم هستند. پاره ای از طرح‌های این گروه در انحصار یک تیره یا طایفه است و دیگر طایفه ها و گروه‌های بافنده را با آن کاری نیست، مانند «ناظم» که مخصوص کشکولی‌هاست و قالیچه ناظم غیر کشکولی دیده نشده است که نقش ماهی درهم را هم کشکولی‌ها فراوان به کار می برند، اما تیره بولی - خواه بولی چغال کشکولی که ظریفتر و کمیابتر است خواه بولی هاشم خانی طایفه عمله - نقش دیگری جز این به کار نمی برد و دست کم از یکصد و پنجاه سال پیش به اینطرف به این نقش وفادار مانده است.

از نقش‌های رایج و متداول که بگذریم نقش قالی‌های دیگری هم هست که کاربرد آنها محدود به یک تیره معین یا یک گروه بافنده در یک دوره خاص بوده و تداوم یافته و بنابراین از هرکدام چند نمونه انگشت شمار بیشتر باقی نمانده و شاید هم بیش از این بافته شده است. این دسته را «نقش‌های خاصه» می گویند.

محرمات

خاصه

نقش گل شاه عباسی

معروف‌ترین اینها نقش «گل شاه عباسی» است که در اوایل قرن گذشته میان پاره‌ای از بافندگان کشکولی و صفی خانی باب شده و تا حدود پنجاه سال پیش گهگاه بافته می شده است.

نقش دیگر به «وزیر مخصوص» معروف است که نسبتاً جدید است و بیش از هفتادسال ندارد و تا به امروز گهگاه بدست زنان کشکولی بافته می شود

نقش وزیری

نقش‌های معروف به «عکسی» که نمونه‌های آن در سنت قالیبافی قشقایی اندک است و منحصر به قالیچه‌های «تخت جمشیدی».

باید تاکید کرد این طبقه بندی که حاصلش دو گروه اصلی رایج و یک گروه خاص فرعی است، تنها در مورد قالی و قالیچه - و به حتی قالی خورجین و گبه - صادق است. نقشپردازی گلیم و جاجیم و سوزنی، که مانند اسلوب بافندگی از طرح‌ها و نقشمایه های قالی و قالیچه کاملاً جدا و متفاوت است.

نکته دیگر اینکه گروه بندی نقشهای اصلی، همیشه و لزوماً، در برگیرنده طراحی عناصر و اجزای دیگر قالی، مانند حاشیه و ترنج و لچک و نیز نگاره های فرعی «جایر کن»، نیست. پاره ای از نقش‌های اصلی همیشه با یک نوع حاشیه یا یک نوع ترنج یا نگاره های خاصی همراه و توأم است مانند نقش ناظم که نقش حاشیه و لچک‌ها و نیز طرز قرار گرفتن گل‌ها و شاخ و برگ‌های آن در طول ۲۰۰ سال گذشته تقریباً همسان و ثابت مانده است.

همچنین نقش ماهی درهم بولی که شکل و ترکیب و ترنج‌ها و لچک‌ها و تا حدودی حاشیه آن از قدیمی ترین نمونه موجود به همین صورت پایدار مانده و همواره با ترنج لوزی کنگره‌دار ماهی درهم و لچک‌های سه گوش ماهی درهم و بیشتر با حاشیه «شاهپرکی» و «شاه پسندی» بافته شده است.

اما بیشتر نقش‌های اصلی در هر دو گروه با حاشیه‌ها و ترنج‌ها و نگاره‌های فرعی مختلف ترسیم شده است. البته این نیز هست که بیشتر بافنده ای تیره های قشقایی ترنج و گاه نیز حاشیه‌های خاص خود را دارند و به ندرت اتفاق می‌افتد که یک تیره همه انواع حاشیه‌های رایج را به کار ببرد.

از لحاظ طراحی قاعده دیگری که در سنت قالیبافی قشقایی و فارس رعایت می‌شود یکطرفه بودن نقش است که بر خلاف قالی‌های شهری از هر دو سو قابل رویت و تماشا نیست بنابراین جز در نمونه‌های استثنایی نقش یک درخت یا حیوان همواره از یک سو از طرف خواب فرش قابل رویت است و کنده و ریشه درخت یا پای حیوان اگر برخلاف جهت خواب دیده شود معکوس و واژگونه خواهد بود.

نگاره‌های لچکی قالی - خورجین‌های قشقایی

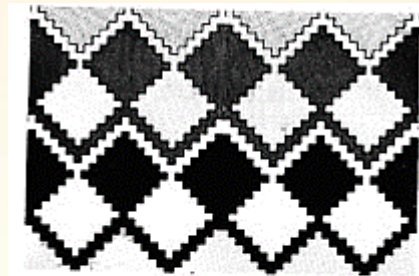
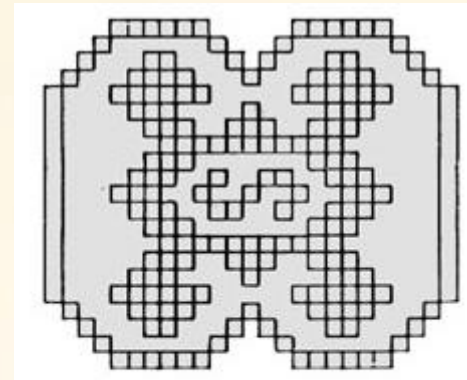
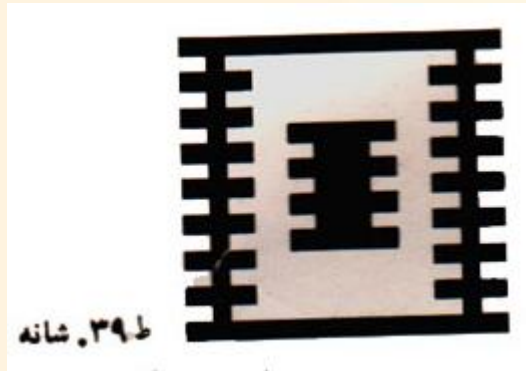
طرح قشقایی

گلیم رایج در قشقایی دارای زمینه ساده و طرح‌های رایج در آن افشان، قاب قابی و خشتی است. این دست‌بافته بیشتر دارای حاشیه مداخل است و نقش‌های ریز و ساده دارد. رنگ بندی در گلیم‌های قشقایی بسیار شاد و سر زنده است بخصوص رنگ زرد طلایی در دست‌بافته این قوم به وفور یافت می‌شود. برای شناخت بهترین طرح‌ها، آن‌ها را در چند گروه جای می‌دهند.

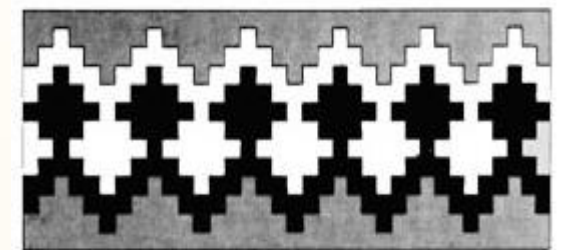
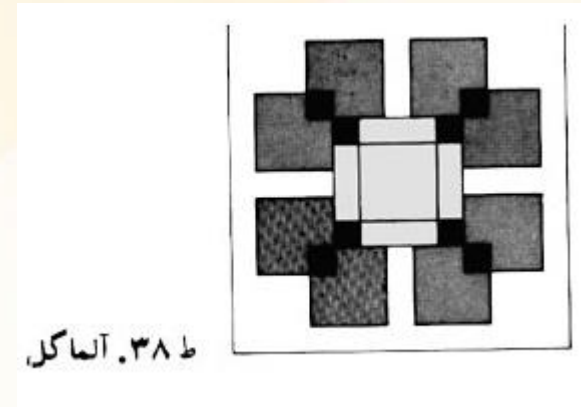
از جمله طرح‌های پر کاربرد این نوع گلیم، نقش‌های هندسی است که از مهمترین نقش‌های قشقایی هستند. شانه و قیچی جزئی از آنهاست. نقش عمده قشقایی‌ها شانه و قیچی است. نقش شانه که تجسم شانه‌های چوبی و فلزی دو طرفه است، در گلیم‌های لری فارسی بدون نقش میانی - که شانه کوچکتری است - به کار میرود. قشقایی‌ها همواره آن را همراه با نقش قیچی در نوارهای پهن افقی قرار میدهند. گروه خاص و متمایز گلیم‌های مشهور به "شانه ای" از این سبک آرایش مرکب برخواسته اند

صورت اصلی نقش قیچی، که چهار پره از هم گشوده قیچی مانند است؛ بر محور یک لوزی جای گرفته اند. این حالت تنها در طرح "رند" گلیم‌های قشقایی بافته می‌شود.

به غیر از نقوش ساده هندسی نقش‌های مستقلى نیز هستند که از ترکیب دو نقش دیگر به وجود آمده اند. مانند نقش ایت گلی که یکی از آنهاست.

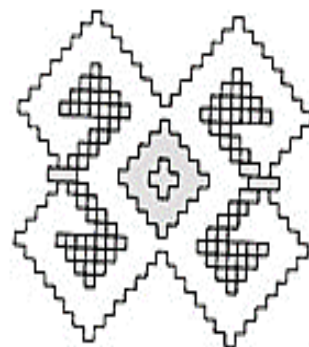

۴۸. طایفه ای از اهلان عرب که در جابین رودان
(نزدیک شهر بایک) ساکن هستند، به وند موسوند.

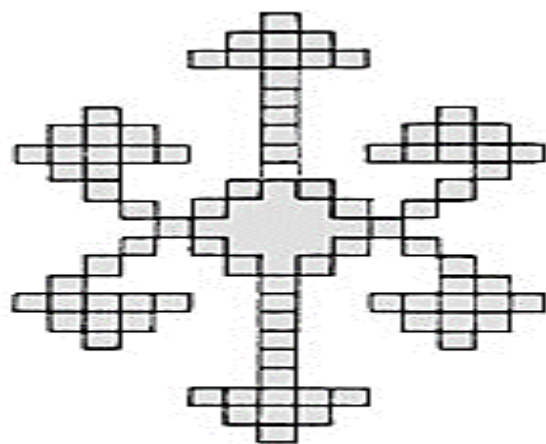
ط ۳۶. نقشمایه «چین»

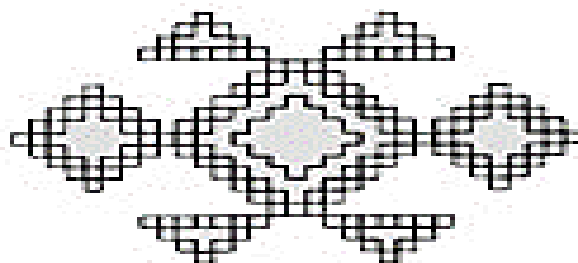
ط ۳۵ پ ۲. نقشمایه خراسانی با
قاب سفید

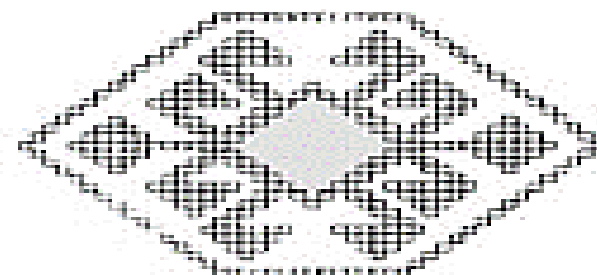
ط ۳۵ الف ۵. ایتال با میانه
نوزی و ضربدری

ط ۳۵ الف ۴. ایتال با میانه
دوپیکانی

ط ۳۵ پ ۱. نقشمایه خراسانی

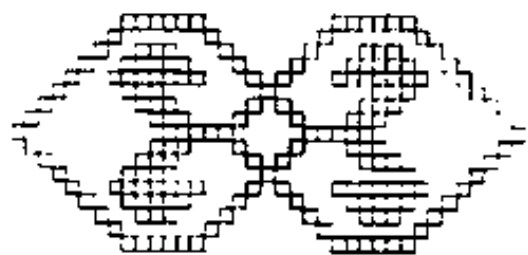

ط ۳۵ ب. نقشمایه تکامل
یافته ایتال (ط ۳۵ الف) در
قاب ششگوش («خرچنگی»)

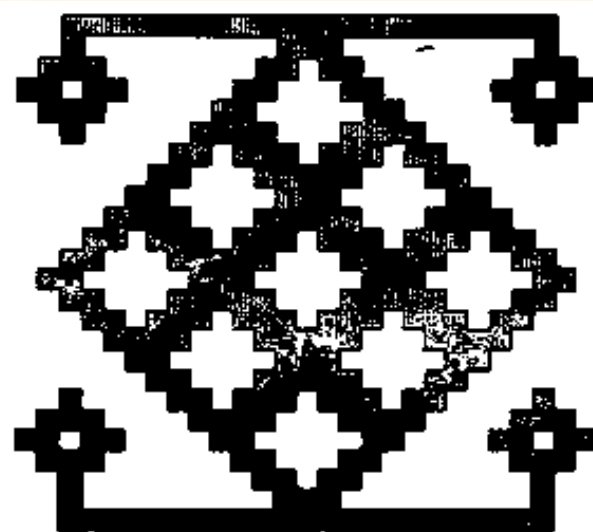
برخی از نقشهای هندسی نیز وجود دارند که الهام گرفته از فرمهای معماری هستند. مانند سرمه دان و چلیپای شکسته.

از مهمترین نقوشی که در روی گلیمهای قشقایی دیده می شود حاشیه ها هستند که آنها نیز انواع مختلفی دارند. مداخل متداول ترین نقش حاشیه ای است. گونه ای از آن به عنوان لاله عباسی شناخته شده است. فراوانی کاربرد مداخل در معماری-از زمانهای بسیار دور-بنایی بودن این نقش را گواهی میدهد.

پس از نقش مداخل ، متداول ترین و پربارترین نقش حاشیه ای گلیم های فارس، لگنج است. لگنج از نقش های حاشیه ای مرکب است که سه نگاره مستقل و متفاوت در آفرینش آن به کار گرفته شده اند. لگنج گهگاه با شگرد خاصی بافته می شود که تکه هایی از آن مجزا و برجسته به نظر می رسد.

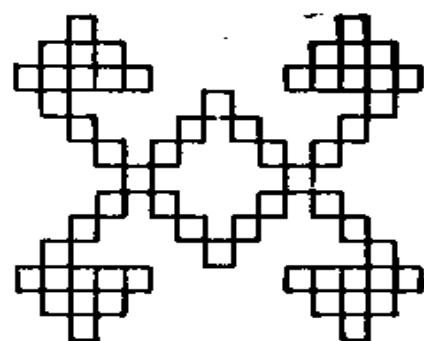
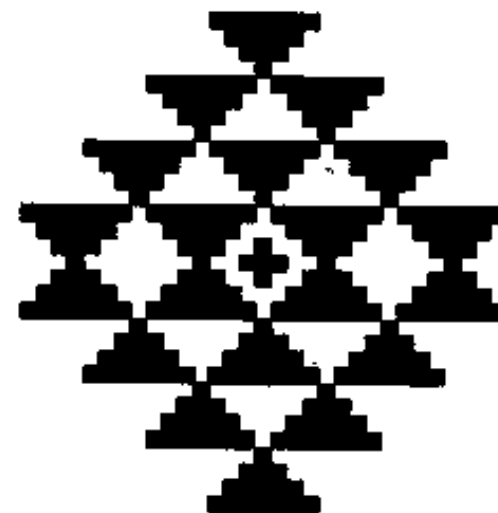

ط ۳۵ الف ۲. ایت ال در قاب
دوتایی

ط ۳۱. چهارخال

ط ۳۰. سرمدان مرکب

ط ۳۵ الف ۱. نقشایه ایت ال

ط ۳۳. یکج

ط ۳۴. چپله (- چپ حلقه)

فرش قشقایی و گبه

فرش دستباف قدیمی دو متری قشقایی با ضخامت ۲ سانتیمتری

فرش ساوین طرح قشقایی سرمه ای فرش ساوین طرح قشقایی

فرش دستباف شش متری طرح ماهی ترنج

فرش دستباف شش متری مدل نقشه حوض درهم یلمه قشقایی

<https://irancarpet.ir/arzeshyabi/>

https://goljaam.icsa.ir/browse.php?a_code=A-10-1-19&slc_lang=fa&sid=1&txt=1

https://elmnet.ir/article/860255-82571/%D8%B4%DB%8C%D9%88%D9%87-%D9%87%D8%A7%DB%8C-%D8%AA%D9%88%D9%84%DB%8C%D8%AF-%D8%AF%D8%B1-%D9%81%D8%B1%D8%B4%D8%A8%D8%A7%D9%81%DB%8C-%D9%82%D8%B4%D9%82%D8%A7%DB%8C%DB%8C?elm_num=7

<http://golchehcarpet.com/%D8%A8%D8%B1%D8%B1%D8%B3%DB%8C-%D9%86%D9%82%D8%B4-%D9%87%D8%A7%DB%8C-%D9%82%D8%A7%D9%84%DB%8C-%D9%82%D8%B4%D9%82%D8%A7%DB%8C%DB%8C/>

<https://www.beytoote.com/art/farsh/features8-qashqai-carpet.html>

<https://address.ir/blog/%D9%81%D8%B1%D8%B4-%D9%82%D8%B4%D9%82%D8%A7%DB%8C%DB%8C/>

<https://address.ir/blog/%D9%81%D8%B1%D8%B4-%D9%82%D8%B4%D9%82%D8%A7%DB%8C%DB%8C/>

<http://golchehcarpet.com/%d8%a8%d8%b1%d8%b1%d8%b3%db%8c-%d9%86%d9%82%d8%b4-%d9%87%d8%a7%db%8c-%d9%82%d8%a7%d9%84%db%8c-%d9%82%d8%b4%d9%82%d8%a7%db%8c%db%8c/>

اقتباس از کتاب دستبافته‌های عشایری و روستایی فارس، دکتر
سیروس پرهام.

با تشکر از توجه شما